

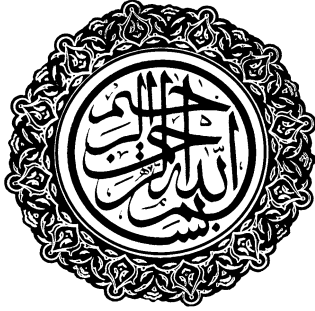
سنگ کلیه و مثانه
از دیدگاه محمد بن زکریای رازی

زیر نظر:

دکتر بهروز برومند- دکتر علی نوبخت حقیقی

فرهنگستان علوم پزشکی

جمهوری اسلامی ایران

سنگ کلیه و مثانه
از دیدگاه محمد بن زکریای رازی

زیر نظر:

دکتر بهروز برومند- دکتر علی نوبخت حقیقی

فرهنگستان علوم پزشکی

جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه: برومند. بهروز/نوبخت حقیقی، علی
عنوان و نام پدیدآور: سنگ کلیه و مثانه از دیدگاه محمد بن زکریای رازی/ زیر نظر
بهروز برومند، علی نوبخت حقیقی.
مشخصات نشر: تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران
ایران، ۱۳۸۷، ۲۰۰۸ م.
مشخصات ظاهری: ۳۸ص.
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
موضوع: پزشکی اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴.
موضوع: سنگ مثانه.
موضوع: سنگ های ادراری.
شناسه افزوده: نوبخت حقیقی، علی، ۱۳۲۷-
شناسه افزوده: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران
رده بندی کنگره: ۱۳۸۷ ۹س ۴ ب R۱۲۸۳/
رده بندی دیویی: ۶۱۰/۹۱۷۶۷۱
شماره کتابشناسی ملی: ۱۲۱۳۹۷۰

- عنوان کتاب: سنگ کلیه و مثانه از دیدگاه محمد بن زکریای رازی
- پیشگفتار: دکتر ایرج فاضل
- زیر نظر: دکتر بهروز برومند- دکتر علی نوبخت حقیقی
- ویراستار ادبی و مشاور هنری: دکتر فرشته نایبی
- چاپ اول: ۱۳۸۷
- تیراژ: ۲۰۰۰ جلد
- ناشر: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران
- چاپ: موسسه انتشارات نزهت
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۰۷۵۳-۴=۱
- نشانی ناشر: تهران، چهارراه پاسداران، خیابان مغان، میدان حسین آباد،
خیابان شهیدوفامنش، کوی گیتی، پلاک ۴ صندوق پستی: ۱۹۳۹۵ /۴۶۵۵
- هرگونه استفاده از مطالب این مجموعه بدون ذکر مرجع مجاز نمی باشد.

پیشگفتار

زادگاه ما ایران در روزگاران گذشته مهد علم و دانش پروری بوده و سهم به سزایی در نوآوری ها و پیشرفت دانش بشری داشته است و نام برخی از بزرگان برخاسته از این سرزمین قرن‌هاست که زینت بخش صفحات تاریخ علم و ادب و هنر در جهان می‌باشد. بدون شک یکی از برجسته‌ترین چهره‌های ماندگار علمی ایران حکیم ابوبکر محمدبن زکریای رازی است که شهرت جهانی و نام آشنا و پر آوازه وی مایه افتخار هر ایرانی می‌باشد.

در مقدمه کتاب «تاریخ علم» از استاد زکریای رازی به عنوان «بزرگترین پزشک تمام دورانها» نام برده شده است و بر اساس مدارک موجود^۱ تا قرن هفدهم ممتازترین شخصیت و پرچمدار علوم پزشکی در جهان بشمار می‌رفت^۲ و کثیری از نوآوریها و «اولین»های علم پزشکی به نام او ثبت شده است.

^۱ . Sarton G. Introduction to the History of science , Vol 1-17

Williams & Williams, Baltimore, MD 1927, PP609-610

^۲ . Zahoor A. Abu Bakr Muhammad Bin Zaakariya Ar-Razi (Rhazes)

(864-9306E) Available at

[http:// users.Crols.com/ Zenithco /razi, html](http://users.Crols.com/Zenithco/razi.html)

کتاب حاضر حاوی یکی از مقالات حکیم زکریای رازی در مورد ایجاد و تشخیص و درمان سنگ کلیه است. در مطالعه این اثر نفیس ضمن آشنائی با شیوه پژوهش و تفکر و نظام فکری حکیم و نابغه بزرگ ایرانی، باید توجه داشت که این مطالب در دوران و زمانی نگاشته شده است که ایجاد ارتباطات و داشتن امکانات بسیار محدود و قافله علم و تمدن بشری در ابتدای راه بوده است و دانش و آگاهی جهانی در مورد مسائل پزشکی و بهداشت بسیار محدود و ابتدائی بوده و قطعاً فقدان امکانات و عدم دسترسی به وسائل و ابزار تشخیص، سبب می‌شده است که پزشکان با دقتی تحسین برانگیز به علائم بالینی و تظاهرات بیماری توجه کرده و کوچکترین تغییرات مرضی بدن از چشم تیزبین آنان پوشیده نماند و به کمک بینش حکیمانه و ذهن خلاق و کاوشگر خود با بهره‌گیری از مشاهدات به نتایج شگفت‌انگیزی دست یابند و یافته‌های خویش را با دقت و موشکافی ثبت کرده و در نوشته‌های بعدی و آثار ماندگار خود به نسل‌های آینده ارائه کنند. در مطالعه این آثار آنچه سبب شگفتی و حیرت خواننده می‌شود این واقعیت است که تنها راه گشای دانش روز در آن زمان، مشاهده و معاینه بوده است و تقریباً هیچگونه وسیله تشخیصی کمک‌کننده‌ای به مقیاس امروز وجود نداشته است. با وجود تمامی

محدودیت‌ها، وسعت دانش و آگاهی این پیشگامان دانش بشری در مورد آناتومی و فیزیولوژی بدن مایه تحسین خواننده این آثار است. آنچه از لابلائی این مطالب و نوشتارها می‌توان استنباط کرد این نکته ظریف است که روابط پزشک و بیمار در آن زمان بسیار فراتر از یک مراجعه محدود و تجویز دارو بوده است و طبیب از آغاز تا پایان با بیمار خود ارتباط نزدیک و دل‌سوزانه داشته است.

فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران با هدف احیاء آثار گذشتگان و حفظ میراث فرهنگی و علمی ایران، این مجموعه را که به همت استادان عالیقدر، جنابان آقایان دکتر بهروز برومند و دکتر علی‌نوبخت حقیقی، آماده شده است به زیور چاپ آراسته و به علاقمندان تقدیم می‌نماید.

از تمامی عزیزانی که در تهیه، ویراستاری متن، طراحی و چاپ این مجموعه ارزشمند شرکت داشته‌اند سپاسگزارم و از درگاه ایزد منان برای جامعه پزشکی ایران سربلندی آرزومندم.

دکتر ایرج فاضل

رئیس فرهنگستان علوم پزشکی

جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه بر نگذرد

میهن ما ایران از دیرباز خاستگاه دانش پزشکی بوده است. در بند ۲۵ فروردین یشت از حکیمی بنام سئنا نام برده شده که حوزه درسی داشته و دانشجویانی بگرد او جمع می‌آمده‌اند. با آنکه در گذشته‌ای نه چندان دور فرضیه طبایع چهارگانه را از بقراط میدانستند امروزه روشن شده که پایه این فرضیه بر بنیان اندیشه‌های آریائیان هند و ایرانی از ۲۰۰۰ سال پیش از میلاد بوده است که بر مبنای فرضیه جهان کوچک (کهجهان) و همانندی آن با جهان بزرگ (مهجهان) می‌باشد و از ایران به یونان برده شده و پس از دگرگونی و پالایش بگونه نظریه سرشت‌های چهارگانه طبیعت یعنی آب، خاک، آتش و هوا که همان دیدگاه، همانندی کهجهان و مهجهان باشد به ایران برگردانیده شد و زیر بنای دانش پزشکی در آن دوران شده است.

با اندوه باید پذیرفت که یورش‌های فرهنگی به ایران زمین نشانه‌های گذشته درخشان ما را نابوده نموده بودند و اندک

اندک با سر بر آوردن نشانه‌های آن تمدن درخشان از زیر خاک، ما از دست‌آوردهای پدران خود آگاه می‌گردیم. آنچه پس از ساسانیان هم روی داده بود بدرستی در دسترس ما نبوده است.

برای نمونه از شمار کتاب‌های محمّدين زکریای رازی که از افتخارات دانش پزشکی ایران می‌باشد هنوز آگاهی درستی نداریم.

دانشمند ارزنده مرحوم استاد دکتر محمود نجم‌آبادی عضو پیوسته فرهنگستان علوم پزشکی در سال ۱۳۷۱ خورشیدی در کتاب ارزنده «مولفات و مصنفات محمّدين زکریای رازی» از ۲۵۷ نوشته و کتاب رازی نام برده است. یکی از این کتاب‌ها که به عربی نگاشته شده «کتاب الحصى فی الکلی و المثانه» می‌باشد. این کتاب در سال ۱۸۹۶ میلادی توسط پ. کونینگ P.Koning در لیون به فرانسه برگردانیده شد.

هنگامی که دریافتم در این نوشته برای نخستین بار در تاریخ پزشکی رازی از رفتن در خزینه برای زیاد شدن پیشاب و بیرون راندن سنگ از گرده (کلیه) یاد نموده (امروزه WATER IMMERSION یکی از روش‌هایی است که

برای خیزهای مقاوم به درمان پیشنهاد می‌شود.) بر آن شدیم تا آن را به فارسی نیز داشته باشیم. پرس و جو نشان داد که تنها یک نسخه از این کتاب به زبان عربی در کتابخانه مرحوم حضرت آیت...العظمی نجفی مرعشی در قم می‌باشد که به همت جناب آقای دکتر مرعشی ریاست کتابخانه که از ایشان بسیار سپاسگزاریم در اختیار ما قرار گرفته و نسخه دیگر در کتابخانه ملی لیون فرانسه بود که آنرا نیز تهیه نمودیم و آنها را به زبان فارسی برگردانیدیم و پس از برابری آنها متن فارسی کتاب سنگ کلیه و مثانه را آماده نمودیم. با آنکه کوشش بسیار شد همسان پاره‌ای نام‌های گذشته را امروزه در ایران پیدا نمودیم و کوشیدیم تا همسان آنچه نوشته شده بود واژه‌ای امروزی پیدا نموده بیاوریم.

در پایان از همه همکارانی که در فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران بویژه ریاست فرهیخته فرهنگستان علوم پزشکی استاد ارجمند جناب آقای دکتر ایرج فاضل که در این رهگذر ما را یاری نمودند سپاسگزاری مینماییم.

دکتر بهروز برومند - دکتر علی نوبخت حقیقی

به نام خداوند بخشنده و مهربان

پروردگارا آنرا روا دار که می‌پسندی!

نوشتاری پیرامون سنگ گُرده (کلیه) و آبدان (مثانه)

ابوبکر مُحَمَّد بن زَكْرِيای رازی^۱ بدون آنکه علت ایجاد و سرشت سنگهای تشکیل شده در گرده (کلیه) را بررسی کند، به طور مختصر و روشن تنها به اندازه‌ای که درمان‌کننده باید بداند، چنین گفته است:

می‌گوییم این نوشتار با توجه به هدف ما به دو بخش تقسیم می‌شود: بخش نخست پیش‌گیری از ساخته شدن سنگ و بخش دوم درمان، پس از ساخته شدن سنگ است. بخش نخست تقسیماتی نداشته و به بررسی دستور رژیم غذایی و روشهایی که از ایجاد سنگ پیش‌گیری می‌کند، می‌پردازد. بخش دوم شامل سه فصل است: فصل یکم درمان بیماری پیش از بروز درد، فصل دوم، درمان به هنگام درد و فصل

سوم، درمان پس از بروز درد است. نخستین فصل شامل درمانی است که سبب خرد شدن سنگ ساخته شده می‌شود. دومین فصل، روشهای کاهش درد و حرکت دادن سنگ در میزناى است و سومین فصل، درمان در جهت بهبود آسیب‌هایی می‌باشد که به دنبال حرکت سنگ در میزراه ایجاد گردیده است.

اکنون در مورد هر یک از این بخشها جداگانه و مختصر توضیح می‌دهیم.

راه پیشگیری از ایجاد سنگ شامل این موارد است: خودداری از مصرف پاره‌ای غذاها و بکار بردن دستورهایی که از ایجاد سنگ پیشگیری می‌نماید، مصرف پی در پی برخی غذاها، داروها و پیروی از رهنمودهایی که راههای پیشاب را پاکسازی کرده و باعث رقیق شدن تراوش‌های درونی بدن شوند. در افرادی که مستعد تشکیل سنگ باشند، مصرف نکردن گروهی از غذاهای محرک تشکیل دهنده سنگ و پیروی از رهنمودی که از ایجاد سنگ پیشگیری می‌کنند، کفایت می‌نماید. ولی افرادی که زمینه سنگ سازی دارند، گذشته از رعایت کردن این راهکارها، باید همواره غذاهایی را مصرف نمایند که رقیق‌کننده و پاک‌کننده باشند. به طوریکه هیچ ماده مستعد سخت شدن، در گرده (کلیه) آنها باقی نماند

و گُرده پاکسازی گردد تا سنگ‌سازی میسر نشود و در صورتی که حتی این مواد به مقدار کم در داخل گرده وجود داشته باشند، به سرعت سخت نگردند. اکنون جا دارد که به طور خاص و روشن در مورد این دو روش درمانی توضیح داده شود، به گونه‌ای که پزشکان و دیگر مردمان نیز آن را درک کنند و شناخت درستی از آنها پیدا نمایند.

ما می‌گوییم که از بین غذاهایی که در تشکیل سنگ نقش دارند، باید مواد غذایی دیر هضم و چسبنده را در نظر داشت. مانند تمام غذاها و تولیداتی که از آرد گندم بدون ماده تخمیر تهیه می‌شوند. به عنوان مثال: اطریه^۱، خشک‌نانک^۲،

۱- نوعی رشته فرنگی یا ماکارانی.

ابوعلی سینا در کتاب قانون، اطریه را ترکیبی از خمیر پخته شده در آب به شکل تسمه دراز و باریک همراه یا بدون گوشت تعریف می‌کند. با توجه به نوشته‌های (ed. Bassemakert Daremberg, Oeuvres d'Oribase Paris, 1851-79, vol I, p. 562) ^۲στρία (جمع ^۱στριον) نام یک ماده غذایی است که از آرد گندم بدون مایه درست و کاملاً پخته شده باشد. رشته‌ای که از میده (آرد گندم بدون سیوس) ساخته و با شیر و شکر می‌خورند.

۲- براساس «منهاج البیان فیها یستعمله الانسان» شماره ۵۷۶، ۳۴ و ۳۶۸ نوشته ابن جزله (قرن یازدهم میلادی)، نوعی نان درست شده با آرد خالص گندم، روغن کنجد، شکر متبلور، بادام، کافور و کمی آب گل زر می‌باشد.

(قسمی نام که با مسکه، بادام یا پسته مخلوط باشد به شکل هلالی/نانی از آرد خالص گندم و روغن کنجد و شکر و بادام)

زلوبیا^۱، قطف^۲، فالوده^۳، عصیده^۴، هریسه^۵ و به ویژه آنچه که از شیر درست می‌شود.

پنیر و بخصوص پنیر خشک نقش ویژه‌ای در ایجاد سنگ دارد. همچنین آمده است که بیسکویت، نان سفید، نان ریزه (فتیت)، جوشانده‌های غلیظ مثل مضره^۶ و کشک^۷ که مایعات

-
- ۱- کلوچهٔ باریک درست شده با رب خرما یا عسل و گاهی اوقات دلمهٔ بادام. (ابن جزله)
 - ۲- نوعی شیرینی آماده شده با آرد خالص گندم، روغن کنجد و عسل و گاهی اوقات دلمهٔ گردو و بادام.
(نان گوزینه و لوزینه/ رشته‌ای که از میدهٔ گندم سازند و آن را رشتهٔ قطائف خوانند)
 - ۳- نوعی شیرینی نرم تشکیل شده از نشاسته، آب و عسل.
 - ۴- نوعی حریره غلیظ درست شده با آرد حل شده در کمی آب جوش همراه با کره و عسل.
(نوعی حلوا/ حلواي خرما و کاچی/ آردی که در روغن پخته می‌شود)
 - ۵- نوعی خوراکی درست شده با گندم پخته و گوشت پخته، به طوری که خرد شده و با هم مخلوط باشند.
(از اغذیهٔ مشهور و بهترین حبوبات و..... که از آن ترتیب یابد گندم و گوشت مرغ است. طعامی است از گوشت و حبوبات/ امروزه عبارت است از گندم و گوشت که پخته وله کنند چنانکه به قوام عسل و مانند آن آید و گندم و گوشت آن از یکدیگر تمیز داده نشود.)
 - ۶- گوشت چرب یا گوشت مرغ که با روغن کنجد و گیاهان معطر پخته شده باشد. به آن شیر فارسی(۹)، لیموترشِ نمک زده و نعنای تازه اضافه می‌کنند (ابن جزله)
(آش که از شیر ترش سازند و گاهی در آن شیر تازه افزایند)
 - ۷- نوعی خوراکی که با بلغور گندم پخته در شیر آماده شده باشد.

بدن را تامین می‌کنند، همچنین ماهی تازه، چرب و بزرگ، تخم مرغ پخته و له شده، مغز، پاچه و پوستهای بریان شده نیز در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. ولی تخم مرغ عسلی زیانبار نمی‌باشد. به ویژه هنگامی که مقداری مری^۱، سرکه و سداب^۲ به آن اضافه شود. میوه‌های درشت مانند هلو، زرد آلو، سیب و گلابی همگی می‌توانند به تمرکز ترشحات بیفزایند. استفاده مداوم نمک فراوان، آبهای تیره، شور یا سنگین که به آهستگی پائین می‌روند و همچنین آبهای خیلی سرد در ساختن سنگ نقش دارد، به ویژه هنگامیکه آب همزمان تیره هم باشد^۳. خوابیدن دراز مدت به پشت روی تخت نمناک و گرم، خستگی مفرط پشت و کمر، همخوابگی زیاد از اندازه به ویژه هنگام پر بودن معده^۴، حمام طولانی پس از خوردن غذا بخصوص غذای چرب و سنگین نیز تولید سنگ می‌کند. برای اینکه بیش از حد در این بخش وقت صرف نکنیم به طور خلاصه و متناسب با هدفمان به مواد

۱- نان خورشی است مانند آبکامه، کامخ

۲- نوعی تره است

۳- Le Tractatus de preserratione ab egretudine lapidis (opera parva Ababetri L.B. 1510) a: "et maxime si cum fuerit multa spissa."

۴- ترجمه لاتین آن این متن را هم دارد: "et comestico past aliam comestionem et vehemens deambulati, post multum cibum."

غذایی مناسب اشاره می کنیم. بنابراین می گوئیم که نان تهیه شده از گندم بخصوص گندم سنگین، چسبناک و فشرده برای پیشگیری از تشکیل سنگ، مناسب نمی باشد، ولی از آنجا که این نان، نانی است که روزمره به کار می بریم و می توان آن را اصلاح کرده و زیان های آن را جبران نمود، نبایستی که با ماده غذایی دیگری جایگزین شود. باید آن را از گندم سبک تر و با چسبندگی و فشردگی کمتر تهیه کرد و تا حدی که امکان دارد به آن نمک و ماده تخمیر بیشتری اضافه کرده، همچنین آنرا همراه با ادویه هایی که چگالی آن را کم می نمایند، مصرف نمود. زیرا با این روش ممکن است دیگر آزاری نرساند، چون، اثرات نامطلوبی که بیمار به علت کاهش توان اش و گندیدگی و عفونت تراوش های درونی بدن دچار شده است، کم می شود. برنج بخصوص هنگامیکه با شیر پخته می شود، برای آنهایی که استعداد تشکیل سنگ را دارند، مناسب نمی باشد. در حالیکه باقلا، نخود و لوبیا سودمند هستند. به ویژه نخود که جایگاه دارو دارد و نه غذا. جایگاه عدس حد وسط است. گوشت هایی که با این دستورالعمل تناسب دارند عبارتند از: گوشت مرغ جوان،

گوشت گنجشک، قناری، کبک، تیهو^۱ و هماندهایش ولی گوشت اردک، کرکی و همانند آنها مناسب نیستند. همچنین گوشت بزغاله و بز ماده سودمند بوده ولی گوشت میش کمتر سودمند است. گوشت گاو نر، خرگوش و قوچ وحشی نیز اصلاً سودی ندارد.

در مورد نوشیدنیها: شراب سفید رقیق سودمند بوده ولی شراب سیاه، شراب قرمز غلیظ و شراب کدر سودمند نمی‌باشد. نوشیدنیهای که از انگور خشک خیس کرده، عسل و بادام تلخ درست شده باشند، خیلی سودمند هستند. از بین سبزیجات کرفس، هندبا^۲، کشو^۳، تره‌تیزک^۴، سراب، نعنا، ترب، کنگر فرنگی، هویج و مارچوبه خاصیت درمانی داشته و همچنین چغندر، اسفناج و پنیر مرداب^۵ سودمند می‌باشند در حالی که شلغم سودمند نیست.

۱- کبک کوچک (مرغی شبیه به کبک، لکن از کبک کوچکتر است.)

۲- نوعی کاسنی

۳- گیاهی شبیه به ریسمان که بر درخت می‌پیچد و بیخ در زمین نباشد/ نام دوابی که تخم آن را به سریانی دینار و به عربی بذر الکشو^۳ گویند.

۴- Brassica reuca (ترتیزک، جرجر، تخم سپندان، گیاهی از شاخهٔ چلیپاییان که به طور طبیعی می‌روید و در طب به کار می‌رود.)

۵- Corchorus olitorius (ملوکیه: ملوخیا و به گیلانی نوعی گل خبازی و آن را به شیرازی خطمی می‌گویند.)

از میان میوه‌ها انجیر بخصوص انجیر خشک سودمند است چون آنچه را در مجاری پیشاب‌ی تجمع یافته دفع می‌کند. همچنین نمی‌توان بادام را زیانبار دانست. بخصوص اگر تلخ باشد و تنها یک‌عدد پیش یا پس از غذا خورده شود، داروی سودمندی خواهد بود. شکر و عسل هر دو خوب هستند ولی شکر ارزشمندتر است زیرا [آنچه تجمع یافته] را دفع می‌کند و به اندازهٔ عسل گرم نیست. زیرا زیربنای رژیوم پیشگیری‌کننده از ساخته شدن سنگ بر ایجاد گرمی کمتر و دفع بیشتر استوار است. پسته، کشمش بدون هسته و گوشت و انگور خشک سودمند بوده، ولی گردو، و همچنین نارگیل نه به علت غلظت زیادش بلکه به سبب اینکه گرده‌ها و پیرامون آن را شدیداً گرم می‌کند، مناسب نیستند. بذر سبزا^۱ هم همین ویژگی را دارد.

خرمای فربه، رسیده و سفت با این دستورالعمل مناسب نبوده ولی خرمای کاملاً نرسیده زیانبار نمی‌باشد. اگر در شرایط خاصی در طی اجرای این دستورالعمل‌ها ناگزیر به استفاده از غذاهای دیگری می‌شوید، به ویژه آن دسته که گفتیم مناسب نیستند، نباید مصرف آنها را ادامه داد. بلکه باید

سریعاً از خوردن آنها پرهیز کرد و آنها را با داروهایی که مجاری را پاک کرده و از تشکیل سنگ جلوگیری می‌کنند جایگزین نمود. البته بعداً درباره این داروها توضیح خواهیم داد.

شماری از نشانه‌هایی که بیانگر شروع ساخته شدن سنگ می‌باشند، عبارتند از: شفاف شدن پیشابی که کدر بوده، رسوب پر از ریگ، احساس سنگینی در شکم و درد تیرکشنده شکم به گونه‌ای که انگار چیزی به آن آویزان شده باشد، بخصوص هنگامی که بیمار در حالت خوابیده قرار می‌گیرد. هر چند که این نشانه‌ها در سنگ، بسته شدن لوله و زخم گُرده مشترک هستند، ولی نیازی نیست که تمامی مراحل تشکیل سنگ را با جزئیات شرح دهیم زیرا بحث ما در مورد درمان فردی است که سنگ در گُرده وی تشکیل شده و از وجود آن آگاهی دارد.

اکنون در مورد درمانهایی که از تشکیل سنگ جلوگیری کرده و آنرا خرد می‌کنند گفتگو می‌کنیم: فرمول یک داروی پیشاب‌آور که پیشاب را زیاد و مجاری پیشابی را پاک می‌کند و باعث دفع موادی که آماده تبدیل به سنگ هستند، به این ترتیب است: یک سهم تخم پوست کنده شده خربزه، یک چهارم سهم تخم کرفس، یک چهارم سهم تخم هویج

وحشی به همراه نصف کل این مواد شکر که باید بیمار دو مثقال^۱ از آن را دو ساعت قبل از غذا، یک مثقال دو ساعت پس از غذا و یک مثقال را ده ساعت یا بیشتر پس از غذا بنوشد.

باید مصرف این دارو ادامه یابد و در دراز مدت این دارو توانایی آن را خواهد داشت که بدون ایجاد حرارت یا تحریک، از تشکیل سنگ جلوگیری کند. فرمول داروی دیگری که سنگ‌شکن و پاک‌کننده بوده و باعث دفع پیشاب غلیظ می‌شود، چنین است: یک سهم تخم خربزه، نصف سهم تخم کرفس و تخم ماش هندی، تخم میوه‌های بزرگ درخت کاج و پوست ریشه درخت کبُر^۲ هر کدام به اندازه یک چهارم سهم. مقدار آن دو مثقال است. این درمان از درمان اولی مؤثرتر بوده و اثر بخشی بیشتری در جلوگیری از تشکیل سنگ دارد. به طوری که نه ایجاد تحریک می‌کند و نه حرارت شدید تولید می‌نماید و هنگامی که همراه با سکنجبین و پیاز دشتی

۱- یک مثقال معادل یک و نیم درهم است که حدود ۶ گرم می‌باشد.

۲- کبُر که فارسی آن کور است نباتی است خاردار و پرشاخ و برگش باریک و غلاف گل آن مثل زیتون و گلشن سفید... و ثمرش که خیار کبُر نامند از بلوط درازتر و تخم او زرد.

(عُنْصَلِي) استفاده شود، فواید آن بیشتر خواهد بود، البته به خواست پروردگار که بزرگ و تواناست.

فرمول داروی دیگری که اثرات سودمند در سنگ شکنی دارد به این ترتیب است: پوست ریشهٔ درخت کبر، تخم ماش هندی، میوهٔ درخت غار، تخم هویج وحشی، جعفری، تخم آلبالوی تلخ^۱، سَعْد^۲، زنبق زرد (وَج^۳) و روناس به اندازه مساوی، مقدار آن هم دو درهم در یک اونس^۴ عصارهٔ ترب فشرده است. باید این دارو هنگامی مصرف شود که در بیمار نه تحریکی وجود داشته باشد و نه حرارت بالا، هر چند که طبع این دارو خیلی هم گرم نیست. از آنجا که هیچ یک از

۱- Prunus mahalab (درختی مانند بید و گل وی سپید است)

۲- بیضی به اندازهٔ زیتون و بزرگتر از آن و سیاه و اندرونش سفید و خوشبو و به فارسی مشک زمین و به ترکی به آن تپلاق گویند.

۳- براساس گفتهٔ Abdul-chalig Achundow در شرح کتاب “Die pharmakdogischen Grundsätze des Abu Mansur Muwaffak bin Ali Iris وَج همان Haraw, übersetzt von Abdul-chalig Achundow” Acorus calamus است ولی همزمان تعیین می‌کند و اغلب می‌تواند pseudacorus واقعی باشد.

(kobert, Histor, stud, ausdem pharmako. Institute der kais, Univ. Dorpat, III, Halle a.s. 1893, p. 404)

ریشه گیاهی چون برری که بیشتر در کنار آبها روید و بر آن ریشه‌ها، گره‌های سفید رنگی است که بوی بدی دارد.

۴- اونس = اوقیه، وزنه‌ای معادل هفت مثقال (در گذشته)، امروز وزن ده درهم و ۵/۷ درهم است.

داروهای که باعث خرد شدن سنگ می‌شوند، طبیعت فوق‌العاده گرمی ندارند، بنابراین باید آنها را هنگامی که بیمار تب نداشته باشد، مصرف نماید. و اگر مصرف این دارو باعث افزایش درجه حرارت به صورت تب شود، آنرا برای چند روز قطع کرده و دوباره آن را شروع کند. در این فاصله هم باید سکنجبینی که با شکر درست شده باشد، مصرف گردد.

فرمول دارویی که قدرت سنگ‌شکنی بسیار زیادی دارد چنین است: یک سهم تره کوهی^۱ و میوه درخت غار، دو سهم زنبق زرد (وج) و پوست ریشه درخت کبر و نصف سهم سرو کوهی (ابهل^۲)، روناس و اوشنه. مقدار آن هم یک مثقال و نیم و زمان آن بامدادان هنگام خالی بودن معده است و از آنجا که باعث تسهیل دفع پیشاب غلیظ می‌شود، سنگ کاملاً تشکیل شده را خرد کرده و از ساخته شدن سنگی که شروع به تشکیل نموده است، پیشگیری می‌کند. بیمار باید این دارو را در یک اونس جوشانده مشک طرامشیر^۳ ریخته و بنوشد.

۱- Cardamine pratensis. شاهی آبی

۲- وهل، نوعی از عرعر و سرو کوهی و کوکلان و ورس و ارس و اورس است.

۳- Origanum dictamnus گیاهی از تیره تعنایان که خودروست و آن را ریحان الارض نیقطمون نیز گویند. مشک طامشبع، در حقیقت یکی از گونه‌های پودنه است.

البته فردی که بدن ضعیفی دارد و ناتوان است نباید آن را به کار ببرد.

فرمول داروی دیگری که سنگ شکن بوده و در عین حال اصلاً گرما ایجاد نمی‌کند شامل تخم خیار و خربزه، صمغ درخت آلو و تخم کاسنی است که به صورت شربت به مقدار دو مثقال در یک اونس سکنجبین مصرف می‌شود و برای افرادی که طبع گرم داشته و تحریک یا حرارت بالا دارند، مناسب است.

فرمول داروی ساده دیگری که پاک‌کننده و سنگ شکن است و در عین حال گرمای قابل توجه تولید نمی‌کند، به این ترتیب است: نوشیدن یک مثقال و نیم بادام تلخ در یک اونس رب انگور.

دستور ساخت داروی دیگری که به روش خاصی سنگ را خرد می‌کند و اثر معجزه‌آسایی دارد شامل عقرب سوخته، پودر سنگ یهودی^۱، سنگ اسفنج^۲ هر یک به اندازه دو دانگ^۳. مجموع ماهیت این دارو خاصیت سنگ شکن دارد و به همین دلیل است که در تمامی شرایط می‌تواند بکار رود، چون از

۱- فسیل تیغهای جوجه تیغی شامل خاک آهکی، سیلیس و شاید کمی منیزیم.

۲- به طور عمده از کلرید اکسید کلسیم (کلرید کلسیم $CaCl_2$) تشکیل شده است.

۳- یک دانگ $1/6$ درهم است که حدود 0.175 گرم می‌باشد.

آن دسته داروهایی نیست که برای هر فرد به یک اندازه خاص کاربرد داشته باشد و بهتر است برای فرد دیگر میزان آن تغییر یافته و متعادل گردد. این دارو همراه با شراب سفید رقیق یا آب عسل خالص مصرف می‌شود.

فرمول سنکنجبین که خاصیت سنگ شکنی دارد چنین است: یک اونس پوست ریشه درخت کبر، پوست ریشه درخت ترب کوهی، نیم اونس زنجبیل شامی^۱ و به همان مقدار زنبق زرد، پیاز دشتی (عَنْصَلُ)، تخم هویج وحشی و جعفری که بر روی این مواد، سه رطل^۲ سرکه کهنه خالص ریخته و بعد از گذشت سه روز، آن را روی شعله ملایم می‌جوشانیم تا دو رطل و نیم باقی بماند. سپس آن را استفاده می‌کنیم. سرکه پیاز دشتی به تنهایی برای جلوگیری از تشکیل سنگ، خرد کردن آنچه تشکیل شده و دفع آن به داخل پیشاب سودمند است. مارچوبه و کنگر فرنگی هنگامی که همراه با سرکه، آبکامه (مرّی) و ادویه مصرف گردند، پیشاب را زیاد نموده و از تشکیل سنگ پیشگیری می‌کنند. خوردن خربزه پیش از صرف غذا نیز از تشکیل سنگ جلوگیری می‌کند، بخصوص هنگامی که یک ساعت پس از آن شراب عسلی و سنکنجبین یا

Inula helenium -۱

۲- یک رطل معادل حدود ۴۰۰ گرم است.

انجیر خشک مصرف شود که در این صورت کلیه‌ها را پاک کرده و شن ریزه‌ها را دفع می‌کند. آب نخود به صورت نوشیدنی یا به عنوان چاشنی نیز همین اثرات را دارد. همچنین سرکه غنچه درخت کَبُر به صورت سس، غنچه درخت کَبُر درون سرکه و عسل قبل از صرف غذا، زیتون سبز داخل آب نمک و سس غنچه کَبُر همراه به سرکه همگی از تشکیل سنگ پیشگیری کرده و اثرات زیانبار مواد غلایی (گندمیان) که آن را ایجاد می‌کنند کاهش می‌دهد.

عادت نوشیدن آب گرم هر روز به صورت ناشتا و همچنین بعد از استحمام نوشیدن سکنجبین و پس از مصرف داروهای زیادکننده پیشاب، از ایجاد سنگ جلوگیری می‌کند. همچنین باید گاهگاهی انجام استفراغ را در نظر داشت، به خصوص در روزهایی که پس از خوردن و آشامیدن احساس پری می‌کنیم، بخصوص افرادی که چاق هستند. علاوه بر این باید اجابت مزاج و نرم کردن مدفوع را به طور مرتب مد نظر داشت و از سوءهاضمه جلوگیری کرد. زیرا در شمار زیان‌آورترین چیزهایی است که باعث بروز این بیماری می‌شود. البته تحرک و حمام بعد از صرف غذا هم همین اثر را دارد.

اما سردی در کلیه‌ها به دنبال زیاد خم شدن به سمت جلو، اسب سواری، هم‌بستری زناشویی و هر چیزی که باعث خستگی پشت می‌شود، خوابیدن به پشت بر روی زمین نمناک و روی تخت خنک، مصرف گیاهان سرد همراه با سرکه و گلاب خنک شده، استفاده مداوم ماءالشعیر، لعاب اسفرزه^۱، هندوانه و خیار، خستگی پشت و یا هنگامی که کمی حرارت از آن بلند می‌شود، ایجاد می‌گردد. با این درمانها کلیه‌ها سرد باقی می‌مانند. همچنین مواد تجمع یافته در آنها نمی‌توانند به سرعت سخت شوند و به مدت طولانی مرطوب و به صورت مایع باقی می‌مانند. به طوری که داروها به آسانی آنها را دفع کرده و قبل از سخت شدن از کلیه‌ها شسته می‌شوند.

به اندازه کافی در مورد دستورالعمل جلوگیری کننده از تشکیل سنگ و داروهایی که بعد از تشکیل آن، باعث خرد شدن سنگ می‌شوند صحبت کردیم. باید تا حدی که ممکن است این دستورالعمل‌ها را رعایت کرده و به طور دائم مواد غذایی تجویز شده را مصرف نمود. در صورت فاصله گرفتن از آنها باید سریعاً به این دستورالعمل برگشته و آنچه را که

از دست داده ایم با دارو جبران نمود. در این صورت هنگامی که مدّت زمان زیادی از ایجاد آبسه یا التهاب^۱ توسط سنگ نگذشته باشد، باید داروهای ملایم تر را به کار برد و داروهای قوی تر را هنگامی که درد خیلی شدّت پیدا کرده و سنگ در حال پایین آمدن است، استفاده کرد. زیرا این درد همراه با حمله‌هایی است که اغلب آن را همراهی می‌کند. همچنین همراه با نشانه‌هایی است که در نزدیکی شروع حمله آشکار می‌شوند. از جمله این نشانه‌ها یک ناراحتی ساده شکم، درد تیز در محل نشیمنگاه (خواصر)^۲ کمر و سوزش پیشاب می‌باشد. گاهی هنگام عبور سنگ از حالبها به سمت آبدان (مثانه) درد به سمت کشاله‌های ران انتشار می‌یابد. هر چند این رویدادها به نشانه‌هایی که در قولنج رخ می‌دهند شباهت دارد، با این وجود به همان علّتی که قبلاً بیان گردید نیازی نیست که تمیز بین آنها بیان گردد. در طی این دوره و حول و حوش آن باید دفعات استحمام و رفتن داخل خزینه^۳ را زیاد کرد، داروها را ادامه داد و دستورالعملها را روزهای

^۱ - ترجمه لاتین آن این متن را دارد: *sed tamen primo debiles, post accessionem fortiores.*

^۲ - خواصر: جمع خاصره / تهیگاه / آنچه میان سر سرین و کوتاه ترین استخوان پشت است.

^۳ - خزینه: حوض آب که معادل آن وان حمام منازل می باشد.

پی در پی بکار بست، زیرا اگر این پیگیریهای مداوم و بدون وقفه انجام گیرد بیمار درد را احساس نخواهد کرد و از آنجا که سنگ پیش از آنکه به طور کامل تشکیل شود، خرد می‌شود درد شدت نخواهد یافت.

به این ترتیب مقدار زیادی شن ریزه داخل پیشاب ته نشین می‌شود به طوری که داخل پیشاب، سنگ را به طور خرد شده و رسوب می‌بینیم. از آنجایی که تا به اینجا فصل اول بخش دوم به طور کامل، البته در حدی که نیاز بوده، مورد بحث قرار گرفته، اگر خداوند بخواهد به بقیه مباحث نیز به طور منظم خواهیم پرداخت.

مبحث درمان سنگ هنگامی که درد شدت یافته و سنگ داخل میزنای متوقف شده باشد:

اگر مواردی که قبلاً ذکر کردیم در بیمار شدت یافته، در ترغیب بیمار به استفاده از خزینه شتاب کنید و بیمار را در جوشانده بابونه، تخم کتان و یونجه تازه به تنهایی یا آمیخته با هم بنشانید. در صورت وجود التهاب شدید، برگهای اسفرزه، خرفه، بنفشه، نیلوفر و برگهای کنجد را در آب بجوشانید و هنگامی که دمای مناسبی پیدا کرد، بیمار را در آن بنشانید. به طوری که بیمار بتواند آن را تحمل کرده و برای وی خوشایند باشد. سعی کنید که بیمار مدت طولانی

تری در آن بماند، مگر اینکه ضعیف باشد. اگر بیمار ضعیف است نباید استفاده از خزینه را طولانی کرد. بلکه در صورت وجود تحریک شدید، باید پس از بیرون آمدن بیمار از حمام، روغن بابونه یا رازیانه تازه و روغن بنفشه را بر روی نشیمنگاه و کمر وی مالید. بدن بیمار را به طور مرتب با این مخلوط و گاهی با آب ولرم مرطوب کرده و در هنگامی که داخل خزینه است، به وی مواد پیشاب‌آور و سنگ شکن بنوشانید. اگر بیمار قدرت کافی داشته باشد، باید این درمان در داخل حمام انجام گیرد.

هنگامی که سوزش پیشاب شدید باشد، باید بر روی عانه، کمر و کشاله‌های ران، مرهمی از برگهای کلم، یونجه تازه و برگ ختمی و جوشانده آن استفاده گردد. همچنین دفعات استفاده از حمام و خزینه را افزایش داده و آنها را با فاصله ادامه داد. اگر پوست شکم کشیده و شکم نفاخ باشد، باید برای دفع مواد مدفوعی، شستشو صورت گیرد و مدت درد با این درمان کاهش خواهد یافت. چون در شخصی که سنگ کلیه دارد هیچ چیزی به اندازه داشتن روده‌های حاوی مواد مدفوعی باعث افزایش درد نمی‌شود. بیمار باید در طی این مدت مواد غذایی را که ایجاد سنگینی در روده‌ها می‌کند، کمتر استفاده کرده و برای اینکه به واسطه این دستور غذایی

ضعیف نگردد، مواد مغذی مصرف نماید. در مورد این مسائل بعداً صحبت خواهیم کرد.

اگر معده بیمار مملو از مواد غذایی و چهره بیمار سرخ شده باشد و یا به واسطه دستورالعمل هایی که انجام می‌دهد، میزان خونسازی اش زیاد باشد، باید از سیاهرگ باسلیق^۱ در سمتی که درد بیشتری وجود دارد، خون گرفت (فصد). زیرا با این کار دفع سنگ آسان‌تر می‌شود. پس از آن بیمار را بعد از خروج از حمام و خزینه به جست و خیز کردن و پریدن وادار کنید و اگر توانمند است او را سوار یک اسب با یک پتی بسته (وزنه‌ای که به پهلوها می‌بستند) کرده و وی را مجبور کنید که اینکار را به مدت طولانی و پی در پی انجام دهد. سپس او را وارد خزینه کنید. وی را در حدّ توانش وادار به این کار کنید تا زمانی که احساس کند درد از کشاله‌های ران پایین آمده است.

اگر در شرایطی درد چنان شدّت یافت که احتمال از حال رفتن بیمار برود و یا در حال بیهوش شدن باشد، به وی مواد مخدر از جمله داروی کم‌کننده درد و آرامبخش به نام

۱- باسلیق / شاهرگی در دست. رگی است مشهور و معنی لغوی آن پادشاه عظیم است، چرا که این رگ از دل و جگر رسته است.

فلوینا^۱ و داروی تخم‌ها^۲ داده و درمان را تا زمان خارج شدن سنگ ادامه دهید.

اگر بیمار احساس می‌کند که درد از ناحیه کمری به سمت کشاله‌های ران انتشار یافته، بدانید که سنگ داخل حالبها پایین آمده و اگر احساس می‌کند که درد در کشاله‌ها پایین می‌رود، به این معنی است که سنگ در حال پایین رفتن به سمت آبدان (مثانه) است. همچنین چنانچه درد کاهش یابد، یعنی سنگ به آبدان رسیده است. پس از اینکه در رساله مان داروهای لازم را بیان کردیم، در مورد آنچه باید بعد از رسیدن سنگ به آبدان در نظر گرفته شود و نگران آن باشیم، گفتگو خواهیم کرد. اگر پایین آمدن سنگ به سختی صورت گیرد و یا آنکه درد در محل خاصی ثابت شده و باقی بماند، باید استفاد از حمام و خزینه و کاربرد داروها و موادی که

۱- $\phi\upsilon\lambda\omega\pi\gamma\iota\alpha$ جمع $\phi\upsilon\lambda\omega\pi\gamma\iota\omicron\gamma$ و به غلط جمع $\phi\upsilon\lambda\omega\pi\gamma\epsilon\iota\gamma$ داروی $\phi\iota\lambda\omicron\upsilon\eta$ ، سینا (کتاب پنجم قانون) معجونی است که از پنج مثقال زعفران، یک مثقال بابونه گاوی، یک مثقال فرقیون، به همراه مقدار سنبل الطیب، بیست مثقال فلفل سفید و به همان مقدار سیکران و ده مثقال مواد مخدر و عسل. [پایین تر توضیحات قسمت A را بخوانید.]

۲- داروی تخم‌ها بر اساس داروسازی ابن سینا عبارت است از: دارچین، زنجبیل، سنبل الطیب، ammi، تخم رازیانه، تخم کرفس، بادیان، انجوان، تخم شوت (نوعی رازیانه)، رزاوند بلند، مصطکی، cabaret، زیره سیاه و عسل.

باعث پایین آمدن سنگ می‌شوند، همچنین تکان دادن بیمار، دادن وضعیتهای وارانه به بیمار، تغییر وضعیت سریع و ناگهانی و بقیه مواردی که درباره آنها گفتگو کردیم مانند پریدن، جست و خیز کردن، اسب سواری نیز فراموش نگردد و ادامه یابد. زیرا این دستورالعمل‌ها سنگ را حرکت داده و باعث پایین آمدن آن می‌شوند.

به ندرت پیش می‌آید که سنگ متوقف شده و همزمان احساس کنیم که درد در کشاله‌های ران پایین آمده است. این اتفاق تنها هنگامی رخ می‌دهد که سنگ بزرگ یا ناهموار بوده و یا بیمار مجاری باریکی داشته باشد. هر چند که سنگهای تشکیل شده در کلیه‌ها به ندرت ناهموار بوده و اکثراً سطح صاف دارند. اینها معمولاً متوقف نمی‌شوند و ایجاد درد نمی‌کنند مگر به علت حجم بزرگ و یا تنگی مجاری.

از آنجا که یک دید کلی در مورد طرز برخورد با بیمار هنگام شدت گرفتن درد به علت خروج سنگ مطرح گردید، هم اکنون در مورد داروهایی که در این درمان به کار می‌روند، توضیح خواهیم داد.

بنابراین می‌گوییم چیزهایی که باید در آب خزینه بجوشانیم عبارتند از: بابونه، سوسنبر،^۱ ختمی، برگهای کنجد، کدو، بنفشه، بارهنگ، پنیر مرداب (ملوکیه)، اسفرزه و اگر در دسترس باشد برگهای کلم،^۲ التنشج^۳ و پر سیاوشان. در صورت وجود حرارت و تحریک گیاهانی که طبع سرد دارند مثل بنفشه، کدو، پنیر مرداب، اسفرزه و در صورتی که نشانه‌هایی مانند سوزش پیشاب شدید باشند گیاهانی که طبع گرمی دارند را به کار می‌بریم، زیرا در این صورت بیمار احساس بهبود خواهد کرد. به خصوص هنگامی که پر سیاوشان، برگهای کلم، التنشج و یونجه تازه را در آب بجوشانیم. و اما داروهایی که بر روی بدن بیمار به کار می‌بریم عبارتند از روغن بابونه، روغن رازیانه، روغن نیلوفر، بنفشه، کدو، تخم کتان، شنبلیله^۴، برگهای درخت مو، فسله کبوتر و همچنین برگهای بابونه جوشانده شده. باید خوراک بیمار از نوع آشهای ملین باشد که باعث پایین آمدن

۱- *Thymus serpyllum* (نوعی نعنا)

۲- در متن عربی کلمه «التنشج» به کار رفته که در متن فرانسه ترجمه نگردیده است.

۳- *Trigonella foenum graecum*

سنگ شود، مثل آش اسفیدباج^۱ همراه با روغن بادام که باید آن را سرکشید، آش قنابری^۲، پنیر مرداب، خیار دراز (جربوز) همگی همراه با روغن بادام. زیرا اینها به پایین آمدن سنگ کمک می‌کنند. اگر تحریک شدیدی وجود ندارد، آش مرغ چرب که به آن چربی غاز اضافه شده باشد، برای بیمار خیلی سودمند است و هنگامی که همراه با لوبیا مصرف شود، سود زیادی خواهد داشت. نوشیدنی بیمار رب انگور یا رب انجیر باشد زیرا به این ترتیب اثر بخشی آن بیشتر خواهد بود و در صورت وجود حرارت، گلاب^۳ و شربت بنفشه توصیه می‌شود. در حالیکه سکنجبین در هنگام شدت گرفتن درد متناسب نبوده و پیش از شروع درد کارآیی دارد. آنچه که برای انجام عمل تنقیه و تخلیه مواد مدفوعی به کار می‌رود باید از جوشانده بنفشه، ختمی، سبوس، انجیر،

۱- نوعی خوراک شامل گوشت بره، پیاز، روغن کنجد، نخود درشت خرد شده، گشنیز، فلفل و نمک (ابن خزله)

(اسفیدبا، سفیدابا، شورابا، شوربای گوشت بی مصالح زرد که مریضان را دهند / آش ساده بی چاشنی و ترشی)

۲- *Cynara cardunculus* (قنابری نوعی تره است، تملول)

۳- آب گل سرخ جوشانده شده همراه با شکر به طوری که قوام شربت پیدا کند.

سپستان^۱، بوره (بورق)^۲ و روغن کنجد تهیه شود. اگر بعد از آنکه مواد مدفوعی تخلیه و روده‌ها تمیز شدند، هنوز تحریک و حرارت وجود داشت، از ماءالشعیر، روغن بنفشه، روغن گل سرخ و نصف سهم اسفرزه و تخم کتان جهت شستشو استفاده شود و اما داروهایی که در این زمان برای آسان‌تر پایین آمدن سنگ و گاهی هم برای خرد کردن آن به کار می‌بریم تخم خربزه، خیار، کدو، ریشه ختمی، بادام شیرین پوست کنده شده، نشاسته، صمغ درخت بادام شیرین، رب شیرین بیان، تخم کتان، تخم میوه درخت کاج می‌باشند که بر حسب شرایط در شربت بنفشه، گلاب، رب انگور و شربت

۱- میوه *coridia myxa*

2 "wie surfen unter dem Buraq..... uns keine einheitliche Substanz und namentlich nicht etwa borsaures Natron Vorstellen, obwohl unser wort Borax natürlich von Buraq stammt" (kobert, Hist. Stud, aus dem pharmakol. Institut. D. Univ. Dorpat, III, p. 316)

بورق معرب بوره بوده و نام کلی بورات سدیم است. به گفته ابن Ishak و ابن Semples (Simples d'Ind el-Beithar trad. P. leclerc, Paris 1977-33 I, 288) از این کلمه این موارد استنباط می‌شود:

۱- شوره ارمنی (بوره ارمنی)

۲- کربنات سدیم هیدراته طبیعی آبادهای مصر که نوعی از آن شوره نان

نامیده می‌شود زیرا در قاهره، نانوایان آن را با آب حل می‌کرده و سطوح

نان را با آن می‌شستند تا نان درخشندگی و ظاهر بهتری پیدا کند.

انجیر به کار می‌روند. اگر سوزش پیشاب شدت یابد داروهای موثرتری که قبلاً به آنها اشاره شد، به کار برده می‌شوند.

هنوز یکی از فصل‌ها باقی مانده که مناسب است از هم اکنون بحث آن را آغاز کنیم.

پس می‌گوییم آنچه که باقی مانده سومین فصل بخش دوم می باشد و شامل مبحثی است که درمان سنگ پس از بیرون آمدن از گردها را مورد بررسی قرار می‌دهد و هم اکنون در مورد آن توضیح می‌دهیم.

هنگامی که سنگ گرده از راه میزنای تا آبدان پایین آمده باشد، اغلب درد و خطری وجود نخواهد داشت و سنگ از طریق پیشابراه به کمک پیشاب که آن را به جلو می‌راند بدون هیچ درد و مشکلی خارج می‌شود. گاهی در شرایط خاصی سنگ متوقف شده و در سوراخ داخلی یا خارجی پیشابراه ثابت می‌گردد که البته این اتفاق نادر است و نیازی نیست که علت آن را بیان کنیم چون توسط علم تشریح استدلال شده است. بیماری که سنگ وی به راحتی خارج شده فقط نیاز به یک درمان محرک داشته و می‌تواند عادات قدیمی را از سر بگیرد. ولی اگر سنگ به سختی خارج شود بر حسب شرایط

نیاز به درمان دیگری دارد. هنگام خروج سنگ دو مشکل می تواند رخ دهد:

۱- ممکن است سنگ متوقف شده و گیر بیفتد و یا اینکه راه‌هایی که از آنها می‌گذرد را آسیب برساند به طوری که پس از خروج از میزراه باعث ایجاد زخم شود و در صورتی این اتفاق رخ می‌دهد که پیشابراه تنگ باشد.

۲- گاهی اوقات پیش می‌آید که گذر سنگ از سمت پهنای آن یا در جهتی است که خروج آن را مشکل می‌سازد که هر یک از این شرایط درمان خاصی را ایجاب می‌کند. حال در مورد آن توضیح می‌دهیم باشد که نوشتار ما در جهت رسیدن به هدفمان کامل و عالی باشد.

اگر پس از بیرون آمدن سنگ از راه پیشاب، مقدار کمی خون در پیشاب دیده شود یا بیمار خون خالص به مقدار کم یا زیاد دفع کند، نشانه آن است که سنگ یکی از مجراها را در هنگام گذر زخمین کرده است: یا میزناهی که پیشاب را از گُرده‌ها به آبدان می‌رساند، یا آنهایی که داخل گُرده‌ها هستند و یا میزراه را. در این شرایط اگر زخمها در نواحی بالا باشند، باید در تجویز داروهای التیام‌دهنده زخمهای تازه شتاب نمود ولی اگر زخمها در داخل میزراه باشند، علاوه بر آن لازم است که داروهای التیام بخش (اگر خداوند بزرگ

بخواهد) بعداً در مورد آنها صحبت خواهیم کرد را تزریق نماییم. همچنین در خونگیری از سیاهرگ باسلیق عجله می‌کنیم تا مطمئن شویم که این زخم فرصتی برای ایجاد ورم التهابی نداشته باشد و همچنین برای اینکه تورم را از محل زخم شده دور کند. بر اساس خاستگاه درد و مخلوط خون و پیشاب متوجه می‌شویم که زخم کجا واقع شده است. زیرا وقتی درد در کشالهٔ ران، کمر یا شرمگاه (عانه) بوده و خون کاملاً با پیشاب آمیخته شده باشد، نمایانگر این است که زخم در قسمتهای بالا واقع شده ولی وقتی خون پیش از پیشاب خارج شود، هم درد و هم زخم داخل میزراه هستند. گاهی اوقات خونی که به سمت آبدان می‌رود منعقد شده و به صورت دُلمه در می‌آید و ایجاد سوزش پیشاب می‌کند و نشانه شبیه به یک سنگ در آبدان می‌نماید. اگر مشاهده گردید که بعد از خروج، خون احتباس پیشابی وجود دارد، بدانید که خون داخل آبدان منعقد شده و باید به بیمار دارویی داده شود که خون را حل کند. برای وی تزریق به درون آبدان انجام گیرد، از این دارو داخل خزینه استفاده کند و آن را بر روی پوست خود بمالد. اگر نتایج رضایت‌بخشی حاصل شد که این اقدامات کافی است. در غیر این صورت

بايد از وسيله‌اي به نام سوند مجرا (مبوله)^١ براي تخليه پيشاب کمک گرفت. گاهي اوقات سوزش پيشاب و انعقاد خون به حدي مي‌رسد که لازم است براي دور کردن لخته يک برش همانند آنچه براي خارج کردن سنگ صورت مي‌گيرد، ايجاد شود. در مورد اين درمان، پس از آنکه به طور کامل و با تمام جزئيات در مورد درمان زخم صحبت کرديم، بحث خواهيم کرد. بايد به طور مرتب بيمار را با داروهائي که باعث بهبود زخم مي‌شوند درمان نمود و دقت کرد که مدفوع بيمار نرم باشد. براي اينکه پيشاب کاهش يابد، بيمار بايد کم بنوشد و از کاربرد مواد پيشاب‌آور خودداري کند تا اينکه زخم بتواند استراحت کند. بايد دارو به مدّت طولاني و پي در پي بر روي زخم باقي بماند، به طوري که زخم التيام يابد.

هنگامي که خونريزي بند آمد و در پي درمان، درد بهبود يافت، بدانيد که زخم التيام پيدا کرده است. در اين صورت بيمار رابه تدريج به عادات قديمش باز گردانيد و مراقب باشيد که زياد غذا نخورد و وي را از مصرف مواد پيشاب‌آور منع کنيد تا زماني که کاملاً بهبود يابد. اگر

١- catheter کميزدان / ظرفي که در آن ادرار کنند

خونریزی همچنان ادامه پیدا کرد بیمار را تا زمان قطع خونریزی با داروهای انعقادی که بعداً تجویز خواهیم کرد، مداوا کنید. اگر خون برای مدتی بند آمد و پس از آن بیمار چرک دفع کرد، بدانید که زخم التیام نیافته بلکه عفونی شده است. در این صورت باید تخم‌های ملین و مواد پیشاب‌آور که پیش از این به آنها اشاره کردیم جهت کاهش التهاب و درد تجویز نمود تا زمانی که دیگر داخل پیشاب چرکی مشاهده نشده یا مقدار آن کم شود. سپس داروهای التیام‌آور را به صورت شربت یا تزریقی و یا در صورت نیاز به هر دو روش تجویز نمایید. تعیین محلی که چرک ایجاد شده بر اساس همان نشانه‌هایی که در مورد خاستگاه خونریزی بیان شد، صورت می‌گیرد.

تا به اینجا یک دید کلی از این درمان را ارائه دادیم، حال باید به داروهایی که بکار می‌بریم اشاره کرده و پس از آن به مطالبی که باقی مانده خواهیم پرداخت.

فرمول دارویی که زخمهای تازه داخل گردها، میزنای و آبدان را بهبود می‌بخشد به این ترتیب است:

یک سهم گل ارمنی، دو سهم کندر، دو سهم خون سیاوشان^۱، یک ششم سهم اقاقیای^۲ شسته شده و به همان مقدار تخم خربزه را همراه با عصارهٔ بارهنگ به صورت قرص به اندازهٔ یک مثقال درست می‌کنیم. یک قرص، دو ساعت پیش از غذا و قرص دیگر، دو ساعت پس از غذا همراه با آب خورده شود. فرمول دارویی که در پیشابراه تزریق می‌کنیم و زخمهای تازه را بهبود می‌بخشد، عبارت است از: اسفیداج، گل مختوم، کندر و خون سیاوشان به مقادیر مساوی و یک دهم سهم مواد مخدر که آنها را به صورت شیاف^۳ در آورده و هنگامی که می‌خواهیم آن را استفاده کنیم، آن را با عصارهٔ بارهنگ یا جوشاندهٔ گل سرخ خشک و یا همراه با لعاب تخم کتان در داخل گوش ماهی، ساییده و نرم کرده و داخل پیشابراه تزریق می‌کنیم. هنگامی که حرارت و درد شدید وجود داشته

۱- صمغ calamus draco

۲- صمغ mimosa nilotica

۳- Collyre = sheaf (collyrium). "کلمهٔ collyre برای پزشکان قدیم به معنای هر نوع داروی مایع یا جامد (متراکم یا پورد مانند) بوده که در داخل حفره‌های طبیعی یا عارضی بدن به کار برده می‌شده است. می‌بینیم که این مفهوم با مفهومی که پزشکان امروزی به آن اطلاق کرده‌اند تفاوت زیادی دارد. مفهوم امروزی آن داروی موضعی چشمی است...."

(Oeuvres d'Oribase de Bussemaker et Daremberg, T. II, p. 889)

(collyrium به معنای داروی موضعی چشمی است.)

باشد، گل، صمغ، صمغ تراگاکانت^۱ را درون شیر مادر، لعاب به، لعاب تخم کتان خیسانده در آب حل کرده و درون پیشابراه تزریق می‌کنیم. همچنین تخم‌های ملین، به بیمار داده و هنگامی که احساس سوزش کمتر شد، داروهای التیام آور را اضافه می‌کنیم.

فرمول دارویی که خونریزی گردها، آبدان، زهدان و نشست را بند می‌آورد، به این ترتیب است:

کهربا^۲، گل ارمنی، گل درخت انار، اقاکیا، کندر به مقادیر برابر، یک چهارم سهم مواد مخدر و مقدار آن، یک مثقال در یک اونس جوشانده سماق است. در این شرایط خوراک بیمار باید سماقیه^۳، حصرمیه^۴، عدس پوست کنده همراه با سرکه و

۱- tragacante. ترشحات خشکیده گونه آستراگال که جهت ایجاد تعلیق در داروها به کار می‌رود.

۲- کهربا صمغ درختی است که چون مالیده شود کاه را جذب می‌کند و در این خاصیت با سندروس مشترک است.

۳- گوشت چرب پخته شده با روغن کنجد و پیاز. به آن گشنیز، کمی میخک و عصاره سماق هم اضافه می‌کنیم. (ابن جزله)

۴- گوشت چرب یا گوشت مرغ پخته شده همراه با گشنیز و زیره. به آن آب غوره همراه با نعنا و آویشن نیز اضافه می‌کنیم. (ابن جزله). (آش غوره)

قریص^۱ و هَلام^۲ و به طور کلی مواد قابض و اسیدی باشد. و اما داروهایی که خون را حل می‌کنند، عبارتند از: یک سهم از پنیر مایه خرگوش، یک پنجم سهم هر قوس^۳، نصف سهم تخم هویج وحشی و به همان مقدار پونه^۴ خشک که این دارو را به مقدار یک مثقال، سه یا چهار بار در روز همراه با سکنجبین تجویز می‌کنیم. بدن بیمار را بیش از یک بار با سرکه اسیدی مشت و مال داده و بیمار را در خزینه حاوی جوشانده پونه بنشانید. ضماد این ماده را بعد از جوشاندن بر روی شرمگاه(عانه) و کشاله‌های ران بمالید و همچنین در آبدان بیمار وارد کنید. به خواست خداوند، طولی نخواهد کشید تا خون شروع به حل و خارج شدن از طریق پیشاب بنماید.

۱- نوعی طبع که در آماده سازی آن از مواد اسیدی استفاده می‌شود. طرز خاصی از پختن بعضی گوشتها در منقل.

(Dozy, Suppl. Aux dict. Arabes) (نوعی نانخورس / گوشت با سرکه و بقول و ابازیر پخته)

۲- آبگوشت سبکاج (سبکاج نوعی از آش است که از سرکه و برنج یا بلغور سازند) که سرد شده و چربی‌های آن جدا شده باشد. سبکاج نوعی خورش است. قیمة گوشت با سرکه آمیخته شده با عسل

(هَلام طعامی است که از گوشت و پوست گاو ترتیب دهند / گوساله در پوست پخته).

۳- دوقوا، تخم گذربری، تخم زردک صحرائی یا کوهی

Menthe pulegium -۴

و اما در مورد تخلیه پیشاب به وسیله دستگاهی که در یونان سوند نامیده می‌شود. اگر بخواهیم طرز استفاده آنرا با جزئیات کامل بیان کنیم این نوشتار خیلی طولانی خواهد شد و در مورد آن در کتابی که راجع به درمانهای جراحی نوشته‌ایم صحبت کرده‌ایم، زیرا جزء این شاخه از پزشکی محسوب می‌شود.

براساس هدفی که قصد کرده بودیم، درمان سنگی که متوقف شده و گیر افتاده باقی مانده است. بنابراین می‌گوییم سنگ یا در دهانه یا در وسط آلت تناسلی متوقف می‌شود. اگر در دهانه داخلی آلت متوقف شود، درمان شامل خواباندن بیمار بر روی پشت، بلند کردن پاهایش و تکان دادن شدید بیمار و دادن وضعیتهای وارونه به وی است. زیرا به این طریق ممکن است که سنگ به دهانه آبدان برگشته و پس از آن دوباره به دهانه پیشابراه در وضعیتی رانده شود که خروج آن آسان گردد.

اگر پس از اینکه سنگ از گردها پایین آمده و درد تخفیف یافته بود، احساس نکردید که چیزی در آلت گیر کرده است چه بیمار سوزش پیشاب و چه احتباس کامل پیشاب داشته باشد، نشانه آن است که سنگ در دهانه داخلی پیشابراه گیر افتاده است. اگر به سختی گیر افتاد باشد لازم خواهد بود که

آن را به وسیلهٔ سوند خارج کنیم ولی اگر در محلی از آلت متوقف شود که بتوان آن را حس کرد باید آلت و شرمگاه (عانه) را با آب گرم شستشو داده و با مقادیر زیادی روغن مالش داد، به بیمار استفاده از خزینه را توصیه کرد، داروهای لعاب‌دار وارد آبدان کرد و مواد پیشاب‌آور و شراب همراه با آب فراوان به بیمار داد تا اینکه به مقدار فراوان پیشاب کرده و به هل دادن سنگ به سمت جلو کمک نماید.

سپس آلت تناسلی را در پشت سنگ فشار داده و آن را به آهستگی به سمت بیرون راند. باید دقت کرد که سنگ به سمت عقب فرار نکرده و به سمت آبدان بازنگردد. اگر نگران این موضوع هستیم و سنگ در محل دورتری از پیشابراه قرار دارد، باید پیشابراه را در پشت سنگ با یک نخ محکم بست و سپس در زیر آلت در سمت کانال یک برش ایجاد کرد و آلت را تا زمانی که سنگ خارج گردد، خمیده نگه داشت. بعد از آن بیمار اگر خداوند بخواهد همانند بیماری درمان می‌شود که سنگ مثانه‌اش را با ایجاد برش دور کرده‌ایم و در مورد آن در کتابی که تمامی درمانهای جراحی را جمع‌آوری کرده‌ایم، با جزئیات کامل شرح داده‌ایم.

حال که در مورد بخش اول و تقسیمات آن در حدی که قصد داشتیم توضیح دادیم به گونه‌ای که به جزئیات نیز

پرداخته‌ایم، در اینجا نوشتار خود را به پایان می‌رسانیم و ستایش بی‌نهایت از آن خدایی است که هوش و دانایی را بخشیده و به درستی که سزاوار اوست و شایسته آن است. پایان کتاب سنگ، و ستایش ویژه خدایی را که پروردگار همه آفریده‌هاست.